

ментальними для професії реставратора документальних пам'яток, а саме: загальне документознавство, книгознавство та історія писемності, загальне архівознавство, загальне бібліотекознавство, загальне музеєзнавство, основи бібліографії, основи археографії, основи джерелознавства тощо.

До третього циклу входять спеціальні дисципліни: наукові основи зберігання документів, біологія і захист документів від біопшкоджень, хімічні та фізико-хімічні методи аналізу матеріальної основи документа (МОД), оптико-фізичні методи аналізу МОД, репрографія, споруди і обладнання документосховищ, оправа книги, реставрація писемних документів тощо.

Цикл вільного вибору складають дисципліни: документи особового походження: організація зберігання, організація зберігання аудіовізуальних документів, рукописні книги і колекції, реституція документальних пам'яток (ДП), методика оцінки ДП, зарубіжна україніка тощо.

Оголошений набір до Академії на комерційній основі не дав позитивних результатів, що зумовлено низьким рівнем оплати праці реставраторів. Єдиним виходом може бути цілеспрямована державна підтримка підготовки фахівців цього напрямку, що вбачається із затвердженням Державної програми збереження бібліотечних та архівних фондів на

2000–2005 рр. (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р.).

Підготовку фахівців у галузі зберігання документів та їх реставрації для бібліотек та архівів визначено як одне з пріоритетних завдань Програми. Передбачене Програмою створення Міжвідомчих центрів консервації та репрографії при великих бібліотеках та Галузевих і Регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах і обласних універсальних наукових бібліотеках та відомчих бібліотеках потребуватиме відповідного кадрового забезпечення.

У Програмі закладено направити 495 тис. грн. (у т.ч. з державного бюджету 235 тис. грн. та 260 тис. грн. позабюджетних коштів) на створення державної системи спеціальної освіти в галузі збереження бібліотечних та архівних фондів і підготовку хранителів фондів та реставраторів документальних пам'яток, на організацію перепідготовки працівників архівів і бібліотек, стажування провідних спеціалістів у міжнародних реставраційних центрах, обмін спеціалістами із зарубіжними центрами консервації й репрографії тощо.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо пріоритетним завданням підготовку фахівців для бібліотек, архівів та музеїв в галузі зберігання документів та їх реставрації.

УДК 025.7/9

Світлана Успенська

СУЧАСНІ ФОРМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-РЕСТАВРАТОРІВ І ХРАНИТЕЛІВ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФОНДІВ

Решение проблем сохранности памятников культуры в значительной степени зависит от уровня знаний в этой области. В настоящей работе представлен опыт Лаборатории консервации и реставрации документов РАН по современным обучающим программам: от подготовки реставраторов документальных материалов до семинаров для специалистов-администраторов, работающих в области сохранности памятников культуры и истории. Обосновывается необходимость проведения специальных выездных семинаров по запросам учреждений культуры.

Джерелом ретроспективної інформації може бути не тільки текстова чи зображувальна частина документа, але й його носій, за яким можна судити про його техніку виготовлення, про шлях, який пройшов об'єкт за минулі століття. І ми не маємо права зневажати предметом мистецтва, книгою, архівним документом на будь-якій стадії його існування. Нехай йому хоч 50, хоч 500 років — це продукт того часу, коли він був створений і тому має історичну цінність.

Збереження культурної та історичної спадщини — одне з основних завдань, які стоять перед сві-

товим співтовариством. А досягти цього можна лише спільними зусиллями фахівців, хранителів фондів, адміністраторів, за підтримки всього суспільства. З цією метою створюються національні програми забезпечення збереженості документального надбання, які координуються міжнародними організаціями IFLA, ICOM, ICROM і т.п.

У нових економічних умовах, коли різко зменшилася роль державного регулювання, забезпечення збереженості культурних цінностей фактично покладено на працівників установ культури. При цьому істотно зросла необхідність вироблення єдиної політики, системних підходів, правильного вибору пріоритетів і раціонального використання фінансів і трудових ресурсів. Це особливо важливо для численних бібліотек, архівів і музеїв, які не мають власних служб консервації.

Вирішення проблеми збереженості пам'яток культури в значній мірі залежить від рівня знань у цій галузі. І якщо консерваційно-реставраційні роботи знаходяться в сфері функцій і знань реставраторів, то питання належного зберігання і дбайливого користування приходить вирішувати вже іншим фахівцям, які, на жаль, досить часто погано уя-

VIII. Професійна підготовка реставраторів

вляють взаємозв'язок між матеріальною природою об'єкта і фізико-хімічним навантаженням, яке він отримує у процесі зберігання та експлуатації. Таким чином, необхідність навчання фахівців, які працюють в установах культури, очевидна.

Лабораторія консервації і реставрації документів РАН із часу свого заснування (1934 р.) завжди була і є базою для проведення стажувань реставраторів і підготовки їх до державної атестації. Для цього розроблені різні програми стажування в залежності від підготовленості тих, хто буде навчатися. В окремих випадках, коли мова йде про підвищення кваліфікації реставраторів з досвідом, складаються індивідуальні програми, узгоджені обома сторонами. За роки роботи пройшли навчання не тільки працівники з установ Санкт-Петербурга, але і з Вільнюса, Києва, Тарту, Таджикистану, Узбекистану, Грузії і т.п. На базі ЛКРД і за її тематикою систематично проводиться навчання студентів як у дослідницькому, так і в прикладному напрямках.

Як показує досвід, наявність служби із забезпечення збереженості документів є скоріше рідкістю, ніж правилом, у той час як подібні служби повинні бути обов'язковим структурним підрозділом будь-якої установи, що мають документи тривалого і постійного зберігання. Тому ЛКРД проводить методичну роботу з архівними працівниками, у першу чергу в плані профілактики ушкодження документів (як готувати документи до постійного зберігання, які матеріали варто використовувати, як забезпечити оптимальні умови зберігання і т.п.)

У Санкт-Петербурзі, як і в інших регіонах Росії, пам'ятники культури зберігаються в будівлях в умовах, які не відповідають вимогам зберігання та експонування. Ніхто, навіть ті, хто знаходиться в будинках нових конструкцій, не захищені цілком від небажаних природних і рукотворних надзвичайних подій. Ситуації, що виникають до і після аварії, вимагають прийняття швидких кваліфікованих рішень і залучення фахівців не тільки в галузі консервації, але і хімії, біології, екології і т.д. Необхідна комплексна програма дій у період аварій і стихійних лих, щоб витягти максимум користі з досвіду тих, хто постраждав від таких інцидентів. Вплив цих нещастя часто можна звести до мінімуму і відновлення полегшити за допомогою продуманого завчасного планування. Найкращий спосіб контролювати нещастя — уявити, що вони можуть статися і швидше за усе відбудуться саме з вами, і підготуватися відповідним чином. Тому в рамках програми «Консервація» у 1995 р. і був проведений перший міжнародний навчальний семінар «Бібліотеки і архіви в екстремальних ситуаціях», де був вивчений закордонний досвід і досвід Бібліотеки Російської Академії Наук, яка постраждала від пожежі в 1988 р. На семінар були запрошені фахівці зі США і Німеччини. Були розглянуті теми: міжнародний і російський досвід в галузі забезпечення збереженості фондів в екстремальних ситуаціях, планування заходів щодо порятунку постраждалих фондів, сучасні засоби оповіщення і пожежогасіння, безпека персоналу, будинків і фондів, методи відновлення ушкоджених фондів, стан навколишнього середовища в пос-

таварійній ситуації, методи сушіння і дезінфекції ушкоджених фондів.

В наш час в зв'язку з розширенням міжнародних контактів і виставкової діяльності на місцях хранителів фондів і адміністративним працівникам необхідно знати сучасні вимоги до зберігання пам'ятників під час експонування і транспортування, через те що зростає коефіцієнт користування об'єктами. За кордоном цій проблемі приділяється велика увага. У нас ця інформація в основному зосереджена у великих установах. Тому і було доцільним проведення другого навчального семінару «Експонування і збереження пам'ятників культури і історії» (1996 р.). Були розглянуті теми: виставковий менеджмент; правові аспекти виставкової діяльності; безпека колекцій під час експонування; забезпечення фізичної збереженості в умовах постійних експозицій і пересувних виставок; роль реставратора (консерватора) у підготовці експонатів до виставки; мікроклімат приміщень і вітрин; експертиза і фотодокументування експонатів; обмін практичним досвідом у організації виставок; знайомство з фірмами, які пропонують свої послуги в організації і забезпеченні виставок матеріалами і устаткуванням. На семінари були запрошені провідні спеціалісти з проблем збереженості з РНБ, Ермітажу, Російського музею, ЛКРД, Академії мистецтв, БАН. В даний час документи першого і другого семінарів видані у вигляді збірників «Збереженість культурної спадщини: наука і практика».

Ми будували наші семінари на колегіальних засадах і з бажанням вчитися один у одного. Наші слухачі відзначали, що найцінніше для них — це можливість спілкування з колегами і фахівцями. Ми жили і працювали в одному з дивовижних пригородів м. Санкт-Петербурга — м. Пушкіні (Царське село) у палаці Кочубея. Це дуже важливо, тому що в період економічної ситуації, яка погіршується, ми були захищені від побутових проблем і могли цілком присвятити себе роботі. Тут же жили і кілька лекторів, тому була можливість продовження роботи в неофіційній обстановці. Але потрібно відзначити, що проведення подібних семінарів обходиться досить дорого і це стало можливим тільки завдяки фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Культурна ініціатива».

Робота з програми «Консервація» одержала широкий розголос серед фахівців установ культури Санкт-Петербурга. З початку 1997 р. на прохання Союзу творчих музейних працівників Лабораторія провела серію науково-практичних семінарів для хранителів фондів рідкісних книг, наукових бібліотек, архівів, фототек, колекцій графічних документів. Усі семінари проводилися на базі музеїв міста. У роботі семінарів брали участь провідні спеціалісти із зберігання і консервації бібліотечних, архівних і музейних фондів Санкт-Петербурга.

Програма навчання формувалася відповідно до запитів установ культури. Так, навесні 1997 р. на базі Державного музею політичної історії Росії і на базі Військово-історичного музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку був проведений дводенний семінар для хранителів музейних фондів рідкісних книг і документів. З огляду на специфіку

об'єктів (рідкісні книги і документи) були розглянуті теми з історії виготовлення паперу (носіїв інформації), пергаменту як матеріалу для письма, папітурних матеріалів, засобів запису інформації. Зрозуміло, що хранителям фондів не потрібно глибоко знати хімію всіх процесів, які спричинюють процес старіння об'єктів. Але загальне уявлення про властивості паперу, методи контролю фізичного стану документів необхідно мати не тільки дослідникам. Умовам зберігання і експонування, організації контролю за мікрокліматом у сховищах, профілактиці біопшкоджень, безпеці праці персоналу під час роботи з об'єктами, які мають біошкодження, була приділена особлива увага. Великий інтерес викликали лекції про екологічні проблеми, які виникають в екстремальних ситуаціях, і шляхах їхнього вирішення. Були представлені дослідження про методи виявлення згаслих текстів і підвищення інформативності документів засобами, які не руйнують документ. Для учасників семінару були організовані екскурсії по експозиціях музеїв, відповідних тематиці семінару.

На базі Меморіального музею О. В. Суворова був проведений одноденний семінар для хранителів фондів наукових бібліотек. З огляду на специфіку наукових бібліотек (сучасний фонд і проблеми користування) ми і формували програму семінару, де були розглянуті теми: превентивна консервація документів як система заходів щодо забезпечення збереженості, збереженість з погляду переведення інформації на нові види носіїв. Інформаційна система в бібліотеці О. В. Суворова вважається однією з кращих у місті, тому була приділена особлива увага історії формування бібліотеки О. В. Суворова і її програмному забезпеченню. Слухачі побачили на практиці реальні можливості комп'ютерних систем, які ще дотепер викликають побоювання з боку звичайних хранителів.

17-18 березня 1998 р. на базі Музею Ганни Ахматової у Фонтанному будинку був проведений дводенний семінар для хранителів фотофондів. Фотодокументи з'явилися порівняно недавно і найменш

вивчені з точки зору довготривкості, вони викликають останнім часом не тільки інтерес, але і занепокоєння. Немає жодної установи культури, де б не зберігалися ці документи. Їхня кількість і варіації ростуть з кожним днем. Це був перший семінар, присвячений цілком проблемі зберігання фотодокументів. Він викликав великий інтерес не тільки з боку хранителів цих об'єктів, але і музейних фотографів. Програма семінару включала такі теми: історія фотографічного процесу, оптико-фотографічні методи виявлення зображень, особливості мікрокліматичних умов зберігання фотодокументів, умови зберігання негативів, ідентифікація і реставрація фотографій на паперовій основі, біопшкодження фотодокументів і методи боротьби з ними, зберігання архівних фотографій, зберігання фотодокументів на електронних носіях.

У березні 1999 р. був проведений Всеросійський науково-практичний семінар «Превентивна консервація історичних документів. Архіви у військово-історичних музеях», де були представлені конкретні результати роботи з превентивної консервації фондів архіву Військово-історичного музею: від дослідження умов зберігання, експертизи фізичного стану конкретної колекції, практичних заходів щодо консервації документів до переведення інформації на електронні носії — створення електронних копій документів.

У нових умовах жоден великий музей чи бібліотека не може взяти на себе роль методичного центру розроблення програм, придатних для всіх установ. Необхідне узагальнення досвіду різних установ не тільки в технології консервації, але і у пошуку джерел фінансування, а також формування суспільної думки на захист національного культурного надбання. Особливого значення набуває високий професійний рівень і інформованість персоналу і адміністрації, на плечі яких лягає основний тягар всіх цих питань. Підтримці цього рівня, забезпеченню надійною і сучасною інформацією і сприяє організація навчальних семінарів, шкіл, курсів підвищення кваліфікації працівників музеїв, бібліотек і архівів.

Державний архів при Раді Міністрів Автономної республіки Крим